

Néhány motívum Liszt és Babits estéjéhez*

Ennek a palotának, a keszthelyi Helikon Kastélymúzeumnak fényessége szellemében és múltjában van, s ehhez képest e nagyszerű terem csillárai csak igen halványan világítanak. Szemem romlása miatt kénytelen vagyok a kedves vendégek sorai mögé állni az ablakokhoz. Így látni nem fognak engem, de hallani igen, mint rádióadásaim ezernyi alkalmával is... Igaz, amikor a tévéhez készültem új munkakörbe, akkor a híres rendezőt, a Színművészeti Főiskola rektorát, atyai barátomat, Nádasdy Kálmánt kérdeztem esélyeimről. Mit remélhetek a képernyőtől? Kálmán csak ennyit mondott: „Meg lehet próbálni, ha le tudod küzdeni azt a hátrányt, hogy ez még látszik is... Csak tudni kell, hogy ez hátrány!” Nos, most e hátrányt kiküszöbölve már csak Weöres Sándor szavait kell ismételtetnem fogyatékoságomban: „Az ember a szemétől nem lát, a fülétől nem hall, a lábától nem jár, a kezétől nem fog...” Viszont elevenek az emlékei! Ifjú rádiósként még felkereshettem az igen idős Rexa Dezső várostörténészt Magyar utcai otthonában. Belépésemkor a szoba sarka felé mutatott: „Ebben az ágyban halt meg Vörösmarty kedvese, Csajághy Laura!” Fennhangon folytatta: „Kérem, én még láttam Arany Jánost a Duna-parton sétálni és láttam Liszt Ferencet a Vigadó kapujában, reverendában: két hölgy karolt belé...”

Hölgyeim és Uraim! Kedves Barátaim! Liszt Ferenc és Babits Mihály sorsát a véletlen is összeköti, közös város élménye. Liszt Szekszárdon sokat tartózkodott, élvezte a város vendégszeretét és dolgozott is ott! Babits szekszárdi léte nem kíván bővebb magyarázatokat: szülőházát naponta keresik fel költészetének értői, a kései olvasók csapatai. (Összekötné a zeneszerzőt és a költőt Esztergom is: a „hegyi költő” otthona, melyről a Bazilikára látni. Annak felszentelésekor Liszt *Esztergomi miséje* hangzott el...) Liszt Augustusz báróék otthonának volt vendége. Paksig hajóval jött Pestről, onnan lovasfogat vitte Szekszárdra. Olvashatók még az ünnepi vacsorák remek étlapjai, s mindenki tudja Szekszárdon, melyik nyitott ablak alatt lehetett élvezni Liszt alkalmi hangversenyét! Liszt Ferenc Augustusz báróban baráttra és nagy támogatóra lelt. A városhoz köti a *Szekszárdi mise* megírása is. Itt komponálta meg a *B-A-C-H fantázia és fúgát*, az orgonadarab virtuóz zongoraváltozatát, mely Bartók számára is fontos és kedves kompozíció volt: a XX. század zenéinek lehetősége sejlett már fel benne. Említhetjük Liszt ürügyén a szekszárdi borokat is: innen vitt kádarcát ajándékba a pápának...

Összeköti kettejüket Dante költészetének élménye. Gondoljunk csak Liszt remek zongoradarabjára, amelynek címe Victor Hugo versihletése: *Après une lecture du Dante*, s melyet csak Dante-sonátaként emlegetünk. És a nagy Dante-szimfónia! A *Divina commedia* nagyszerű fordítása pedig a Babits-életmű magaslataihoz tartozik. Firenze tehát, de Velence is: Liszt öregkori darabjai közül több ott született meg, Wagner és Cosima otthonában. Tudunk Babits nászútjáról, és versére is jól emlékszünk: *Zrínyi Velencében...*

* Elhangzott a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság ülésén. (XXVII. Berzsenyi Helikon Napok, „Köt engemet a jó Isten kévébe...” című konferencia, Keszthely, 2017. május 5.)

Liszt fiatalon zenében írt útinaplót a svájci tájak, városok ihletésére. Babits Svájc délszaki vidékén többször járt: Brissago, Szilasi Vilmoséknál, az „ígéret földje” volt számára... Leoncavallo városában, a Lago Maggiore partján, kert, szép terasz, jó barátok várták. Szilasi Vilmos hat évvel volt fiatalabb Babitsnál. Locarnóban halt meg 1960-ban. Barátai közé tartozott Déry Tibor és Füst Milán, Bernáth Aurél, akinek akvarellje is készült a helyi templomról. (Barabás Miklós is festett akvarellt 1834 körül a Lago Maggiore tájáról.) Babits pedig verset írt Emil Lask emlékére. In memoriam, 1914. *Egy filozófus halálára...* Szilasi Husserl és Heidegger utóda a freiburgi egyetemen, filozófus, természettudós. Babits filozófiai költészetéről jó mondatok vannak Szilasinak. A *Laodemeia* drámáról van szó „...a formákért rajongóknak megbecsülhetetlen élvezet, amelyet magyarul Berzsenyi óta senki se nyújtott még... a szavak érthetetlen zenéje egyszerre kigyullasztja a belső formák szépségeinek egész tűzét...” Tudjuk, Babits gyermekként görög mitológiai metszetgyűjteményt kapott karácsonyra, amely Szekszárdon látható is a Babits-házban... A kisdíák Babits görögökre fordította a *Keveházát*, s úgy tervezte később, hogy egyetemi szakdolgozatának is Arany János lesz a témája. Szonettjéből két sor: „s mint gyermek hogyha idegenbe szidják / édes apjához panaszkodni tér meg...” A már beteg, öregedő költő Dante-díjat vesz át San Remóban, a Hotel Bella Vista, ahol megpihenhet. Betegen is ott lehet Brissagóban, tündöghet sorsán a táj ihlető szépségei közt. Mintha saját kertjében gyönyörködne. A szorongások, szomorúságok jelen vannak Svájcban, de otthon is. Említhetem a számomra oly kedves versét: *Elgurult napok* a címe. A vers közeli rokonságban van Berzsenyi Dániel *A közelítő tél* költeményével. „Hervad már ligetünk s díszei hullanak...” És Babits sorai: „Jön a favágó már hallom a léptét / ütemre s mint a gyilkos szívverése / konokabb egyre -- mit tudom a hangról, / messze-e még vagy mikor ér idáig? / Másodpercenként lép egyet kegyetlen / És a táj dobban, mint az ágyúzott vár, / A fiatal fák inganak, recsegnek / S a vének lepke levelei fognak.” Régebben is hangszerelt így verssorokat: egy ribizkebokor volt akkor a példa... „Virágod lehullt, / gyümölcsöd leszedték, / vén gallyad is pereg már, [...] Leveledet görcs / húzza össze, mint az / öreg ember tenyerét...”

Sarkutazás várja már 1937 májusában. Az Est hármaskönyv számára ennek változata is még abban a hónapban: *Indulás az öregkorba*. Megjelent a Budapesti Szemlében 1940. március 1-jén. „Füldök az óraketyegésben / az apró hullámok között / amelyek messze tájra visznek / honnan már vissza nem jövök.” Kegyetlen expedíciót emlegetve írja: „Boldog, kit jég közt, sarki éjben / Kétség s remény esélye vár. / Az én utamnak egy esélye / és biztos vége a halál.” Ezekben a hónapokban születik meg a *Jónás könyve*, a *Jónás imája* 1939-ben.

Liszt *Szürke felhők* címen írt megrendítő rövid zongoraművet, Babits *Hajnali szürkület* költeménye 1939 őszén születik meg. És a tóparti késő őszi gyönyörűségei közt délszaki tájon: *A gonosz hortenziák* (Villa Leoncavallo, Lago Maggiore). Más, itthoni versekben is ugyanez a szűk járású, szomorú dallam! *Gyümölcsbe harapva* (János-szanatórium): „...bejött a szobalány s hozott / egy tál gyümölcsöt. Körte és barack között / hevert kékes magányban, satnyán, ráncosan / egy bús füge, mint

egy sötét rabszolgalány / hajnal felé valami antik orgián, / aléltan, kéjtől elcsigázva, rózsaszín / s fehéressárga hamvas húсок halmain...” Kiszolgáltatottan, betegség szorongásai közt a képzelet kamasz erotikája, vágy, boldog vágyakozás, amikor: „Az égen gyujtogató Neróként a nap / kéjelgett, föntebb énelőttem a hegyen / napszámoslányok hajladoztak: meztelen / lábszáraitak combig láttam...” Így tér vissza görögös derűvel a szekszárdi gyerekkor képsora. És a *Délszaki emlék!* „Ideges, ijedt és pici / csillagok cincogtak az űrben / s egy reflektor hideg tüze...” Vagy emlékezzünk a *Balázsolás* gyermek-áhitatára, Babits józan, bölcs szavaira a gégerák rémületében. *Ősz és tavasz között:* „a gyönyörök fája megszedetlen...” „...nekem már a tavasz is ellenség!” – írja. „Csak te borulsz rám, asszonyi jóság, / mint a letört karóra a rózsák, / rémült szemem csókkal eltakarni... / Óh jaj, meg kell halni, meg kell halni!”

Babitsék zaklatott költözése 1941-ben feleségére, Ilonára hárul. Ő csak tűzfalakat lát, de Babits jól érzi magát a Vérmező feletti Vároldalban. Kosztolányi is a Logodi utcában lakott, a Krisztinaváros felé egy sarokkal lejjebb Márai, a Mikó utcában. Megvan még Babitsék Attila úti házában az a régi bőrülékes pad a liftben, melyen a fáradt Babits gyakran ült. Nemrég e házban beszélt nekem erről Eősze László zene-történész. Már említettem előbb Liszt *Zarándokévek* című sorozatát, a svájci darabokat: *A wallenstadti tónál*; *Genfi harangok*; *Tell Vilmos kápolnája*; *Aubord d’unesours (A forrás szélén)*; *Pastorale* – csupa ifjúkori élmény nyomán a remek zenei napló! A *Zarándokévek* II. és III. kötete sok évvel később már más világ. Itália. Nem a táj ihletti, hanem Dante és Petrarca, Raffaello és Michelangelo, a Villa d’Este szökőkútjai és Liszt számára a magános, a szomorúság indulatait sugalló villa és a kert ciprusai... A milánói Brera képtárban található Raffaello Santi *Mária eljegyzése* című festménye, a *Sposalizio*. Áhítatos, vallásos hangulatot érzett benne Liszt, finom költészetet. Talán a darab formai megoldásai összhangban vannak a festmény kupola-formájával. Ez az új zenei szerkesztés, Bartók „híd-formáit” juttatja eszünkbe. Harangos opus, áhítatos harang-motívumok fonják át a darab formáját. A távoli, sejtetően hallatszó harangszó egy idő után közelebb kerül, intenzívebbé válik. Kétszeresére gyorsul a ritmusa, majd egyházi (plagiális) zárleta előtt ismét lelassul, elhalkul. Harangos, vízcsobogásos műve Lisztnek sok van. Harminc évvel Debussy és Ravel előtt! Jövőt teremtetett, sőt korunk zenéjét jósolta meg öregkori, ridegebb darabjaival! Öregkori darabjairól így írt Szabolcsi Bence: „Valóban, ez a zene ritkán szép, a romantikus zene régi, érzéki szépségének értelmében. Szikár lett és csontos, érdes és fanyar, sokszor valósággal szúrós – de örvénylőbb és lidércesebb, démonibb és fenyegetőbb, mint zene valaha volt. Sokszor egyetlen gondolat felvillanásának hat, s talán inkább gondolat, mint zene – ezzel mutat legjobban a jövőbe. Megdöbbenő, mily meztelenre vetkőzött, mily önsanyargató egyszerűséget vállalt. [...] Ez a művészet lemondott a virtuóz igényéről. „Új színpalettára van szüksége, illanóbb, árnyaltabb, érzékenyebb fényekre, folthatásokra, félhomályra és derengésekre, aminőket a zenetörténet eddig nem ismert. Ki leste meg, ki ragadta meg valaha Róma harangszavát, a francia erdők déli csendjét, magyar égen a felhők vonulását?” A *Gondolkodó* ihletét Michelangelo

azonos című szobra adja, a firenzei Medici-kápolnában levő síremlék: Lorenzi Medici mély szomorúságba meredő portréja. Azután a *Dante szonáta*, a *Petrarca szonett* dalként és zongoradarabként. A *Villa d'Este szökőkútjai* és a ciprusai jegyében fogant darab és társai: siratók. A nevezetes épület Tivoliban áll, Róma közelében, a XVI. században építette Ippolito d'Este bíboros. Azután a Babitsnál és Lisztnél is megtalálható darab: *Sunt lacrimaererum*. Idézet Vergilius *Aeneis*éből. „Van a tárgyaknak könnyük.” Ez is Threnodie... Alcímében meg is nevezi a darab különös hangnemét: a magyar hangnemet: En mode hongrois. Különös ciklus a *Karácsonyfa*. Benne a *Karácsonyi ének*. És Babitsnál is: *Karácsonyi ének*, mely a Korunk Szavában jelent meg 1937. december 15-én. „...csillantsd elénk törekeny játékunkat, a reményt.” 1874 és 1882 közt dolgozgat *Karácsonyfa* ciklusán Liszt. Fiatalkori emócióinak visszhangja... Daniela unokájának ajánlja, Cosima és Hans von Bülow lányának. A régi karácsonyi ének az 1620-ban meghalt Praetorius karácsonyi kórusához nyúl vissza. Liszt is a modern zenében a régít formálja újjá, a gregoriánt. Egy Babits-mondat az *Ezüstkor* tanulmány-kötetből: „A humanista nem azért nyúl vissza a régihez, mert sokallja az újat, hanem mert kevesli.” És a *Magyar Történelmi Arcképek! Széchenyi István, Eötvös József, Vörösmarty Mihály, Teleki László, Deák Ferenc, Petőfi Sándor, Mosonyi Mihály*. Még 1846. május 2-án írja *Naplójában* Széchenyi: „Liszttel Óbudára. Nálam ebédel. Felette szórakoztató.” „Nagyon jó hozzám. Felette rokonszenvezem vele” – írta korábban. Széchenyi halála után egyik levelében Liszt pedig így írt: „Nagy szívű, csodálatos aktivitású, és gyakorlati zsenivel megáldott férfi volt, aki tisztán látta kora követelményeit. Magyarországnak mérhetetlen szolgálatokat tett, és joggal élvezett páratlan népszerűséget, mígnem Kossuth a maga szóáradatával felülkerekedett, és az egész országot tévútra vitte... Ha Széchenyi példáját és módszerét következetesen megvalósítják, Magyarország ma bizonyára erős és virágzó volna...”

Rideg művek az öregkori Liszt-darabok, tele áhítattal és szomorúsággal. Azt írja Nemes Nagy Ágnes *A hegyi költő* című lírai és objektív esszéjében Babits estéjéről: „Önkifejezésének már nem feleltek meg az ifjúkori költői erények, túlömlött rajtuk, valami más felé. Végképp nem érdekelte már a szép rím, az izgatón nehéz ritmus, a hagyományos (általa hagyománnyá tett) szimbolista kelléktár... 'Danaida-lányok – mit érdekel engemet ez már?' A legcsekélyebb örömét sem lelte már a formatökélyben.” A kései Babitsból hiányzik a verstani bravúr. „Egy csodálatos rom-mező az öreg Babits költészete, amelynek esztétikája, újdonsága éppen rom-mivoltában rejlik, a lecsupaszítottságban, a dőlésekben, a fantasztikus tűzfalakban. Hogy ilyen 'romokat' építsünk, ahhoz itt elkerülhetetlenül szükséges a régi forma bizonyos fokú jelenléte...” Nemes Nagy elragadó módon elemzi Babits tragikus, humorral is átjárt bibliai költeményét: a *Jónás könyvét*. Erről Bálint György mondta: „Michelangelo próféta freskóira kell gondolnom, míg Babits Mihály új, hatalmas versét, a *Jónás könyvét* olvasom. Pátosz és közvetlenség, nagyvonalú szárnyalás és éles realitásérzék: ezek az ellentétek csodálatos természetességgel vegyülnek Babits új művében. Michelangelo biblikus képein van ilyen hangulat. Általában latin

szellem kell hozzá, földközi tengeri szellem, melyben a szenvedély oly testvérien tud megfélni a józansággal, sőt a humorral is. A magyar szellem – az igazi – is hasonló. Babitsban találkozok legtökéletesebben a magyarság és a latinság.”

Liszt Ferenc szobra ott áll az Opera falain, de szinte elfeledetten él: a magyar zenei élet alig vesz róla tudomást. Podmaniczky Frigyes kitiltja az Opera megnyitó ünnepéről a *Királydalt*. Wagner hűséges támogatóját, barátját és apósát kénytelen „egy elsüllyedt kor illusztrációjának” tekinteni.

Arany írta öregen, magányosan, keserűen:

„Kinek nyúlfarknyi a reménye
S többé se kér, se vár sokat,
A multban él, ez ócska lom közt
Tesz-vesz, keresget, rakogat – –”

Liszt mást mond hasonló helyzetében. Én várhatok. Ich habe Zeit... A jövő az övé. Ábrázolták abbé-ruhában Mefisztóként, s Róma és Liszt lelkesedésének hullámai egymás iránt alighanem kölcsönös félreértésekből fakadtak... Liszt lehetett volna, vágyott is erre, az új egyházi zene Palestrinája. Az *Esztergomi mise* első megszólalásakor, a Bazilika felszentelésekor sok akadály után az ő zenéje szól. A hosszú ünnepség izgalmi közt elfelejtik meghívni az érseki ebédre... Nem baj, a hajóálmomás lacikonyháján azért megebédel, mielőtt Pestre indul. Felmagasztaltatás, rajongás, példátlan ünneplés, meg gáncsoskodás, meg nem értés, feledettség életének háttere.

Liszt azonban Bartók felé, a hangnem-nélküliségen át a 20. század zenéjéhez, az atonalitáshoz is nyit utakat. Solti György mondta nekem Münchenben, amikor *A kékszakállú herceg vára* vezényléséről, felvételéről beszélgettünk egy tévéinterjúban: „Amit Wagner zseniálisan csinál, az mind Liszt inspirációja, dinamizmusa, kezdeményezése.” Már szóltunk Liszt vízi-zenéiről. Csobogásokról, harangszóról. Apollinaire „rajz-versében” a szökőkút vízsugarai hajladoznak: szavakból vannak, verssorokból. „Ó, ég felé szökellő emlék” – s egy másik ág e víz-játék fűzfa képeiből: „sír a szökőkút is felettem...” A természet tüneménye az izlandi forrás, a gejzír, s művészetek ihletője a városok, kastélyok költői adománya: a szökőkút. Respighi zenéje harangszót, lombsusogást, madáracsicsergést is társít a Villa Medici kútjának alkonyi csobogásába. A víz játékát örökíti meg Ravel zongoradarabja. Debussyé pedig az Alhambra víz-medencéinek holdfényes villódzásaiból fakadt: *Este Granadában*. De inspiráló előzménye mindezeknek a Villa d’Este szökőkútjai: szinte 20. századi már ez a vízi-zene Liszt romantikus zongoráján. A nyugalom fáradhatatlan lendülete épül, omlik a szökőkút természetében, a monotonía dinamikája él, a csendesség zsong benne. Mint rózsafüzért suttagó apácák hangja, szelíd erő, türelmes szárnyalás, lendület a mozdulatlanságban. Szakadatlan újjászületés: boldog, eleven várakozás.

Leányánál, Wagneréknál lakik Liszt Ferenc Velencében, a Palazzo Vendraminban, amikor egy halotti gondola látványa balsejtelmeket, izzó látomásokat kelt

benne. Hat héttel Wagner halála előtt írja meg a *Gyászgondola* első változatát. Az evezőlapát lassú lüktetését sejthetjük e fájdalmas, makacs, monoton zongoradarab egymásra torlódó, felfénylő és árnyékba boruló, kegyetlenül ismétlődő harmóniáiban. Liszt öregkori, modern, végsőkéig lecsupaszított darabjait Wagner értetlen nyugtalansággal hallgatta, úgy látszik, lezárult életművén túlra a zseni sem láthatott... A *Gyászgondola* második, vagy egyidejű, de másik megfogalmazása már Liszt utolsó éveinek, hónapjainak szikár csöndjéből való. Nemcsak tengert terelő lapát, emberi szív lüktet a *Gyászgondola* taktusai sodrában, a vízbe vert árnyukon ingó palotasorok kialvó ablakainak kocka-sötétjében. Szorongó szív hajtja ezt a gondolat, a sejtelen, hogy folyton távolodnak az élők, egyre messzebb vagyunk egymástól, s ha együtt, akkor is eltűnőben. Közel a halál tart meg. Hiszen halottunk mindig karnyújtásnyira van az álló időben, akár a hátrahagyott útításka, melynek csatja ismerősen villan, ha reggel a napfény megéri. S ez mintha dallam is lehetne, áldott, amit riadt örömmel dúdolunk.

Köt engemet a Jóisten kérébe... Aranyt idéztük a mai előadások mottójául. Nagy alkotók halála gyakran hagy fájdalmas, feszültségekkel teli hiányt a befejezetlen műveik által. Remekművek sora juthat eszünkbe: Mozart *Rekviemje*, Puccini *Turandotja*, Schönberg *Mózes és Áron* operája, s legfőképp Bach: a *Kunst der fuge* sorozata... A fúga művészete nyitva maradt, félbe hagyott épület... Bartók *III. zongoraversenye* esetében csak kiegészítésre, hangszerelésre volt szükség – Serly Tibor végezte. A brácsaverseny azonban csak Bartók-ötletek, motívumok alapján készült mű, nem tekinthető Bartókénak. Süßmayr, valamint Alfano végezte el érvényesen Mozart, illetve Puccini művének befejezését. Mégis kérdőjelek maradtak utánuk is.

Végül e rövid eszmefuttatás zárásául idézem az írásomnak címet adó költeményt:

BABITS MIHÁLY

A gonosz hortenziák

(Villa Leoncavallo, Lago Maggiore)

Mint nálunk az orgonák,
 úgy sövényzik itt a kertet
 a gonosz hortenziák.

Milyen gazdag és buja
 ez a sok hortenzia!
 Kékjük, ahogy elhajolnak,
 mint az esti égnek kékje,
 bágyadt rózsaszínbe olvad.

Elhajolnak, mert a nyár
virágainak vége már,
bár a bokrok, bár a fák
nem törődnek novemberrel,
megtartják a szép ruhát,

és az ég is csupa kék
s mint öröktűz, a nap ég
és a termés csupa tarka
s mindig friss vérrel hasad
a gránátalmák ajka.

Ki bocsátja meg nekem
ezt a kéket az egen?
és a földön ezt a zöldet?
és e vén nap telhetetlen
lángját, és a sok gyümölcsnek

buja husát, jó ízét?
s a szikrázó tó vizét?
a felhőt, mely vertarany?
s a gonosz hortenziáknak
szépségét, hogy céltalan?

Hogy adok majd otthon számot
a sok lombjavesztett fának?
Oh, pazar, hiú világ!
Vezekeljetek helyettem,
hervadó hortenziák!

Liszt és Babits, a *Divina Commedia* nagy költő-műfordítója és Liszt, a Dante-ihletésből teremtő muzsikusként, a *Dante-szonáta* és a *Dante-szimfónia* alkotója egyként elmondhatta volna az *Isteni színjáték* zárásának szép sorait magáról és az életműről: „Csüggedtem volna lankadt képzelettel, / de folyton-gyors kerékként forogott / vágyat és célt bennem a Szeretet, mely / mozgat napot és minden csillagot.”